

ДОСЛІДЖЕННЯ АНТРОПОГЕННИХ ЛАНДШАФТІВ

УДК 911.3

Денисик Г.І.

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Сучасні природні зони України

Розглянуто проблему виокремлення сучасних природних зон в Україні, проаналізовано поняття «натуральна смуга» і «антропогенна зона» та чинники їх формування; встановлено, що в процесі розвитку антропогенних зон крім натуральних чинників – тектогенного, кліматогенного і біогенного, суттєве значення має й антропогенний чинник. Показано, що в Україні натуральні смуги поступово перебудовані в антропогенні зони – відносно великі регіональні структури, де переважає один, рідко – два, характерних для цієї зони антропогенні класи ландшафтів. У межах України виділено три антропогенні зони – лісопасовищна, лісопольова й польова, схематично показано можливі співвідношення між натуральними смугами і антропогенними зонами, охарактеризовано три їх варіанти. Зазначено, що природною основою формування сучасних антропогенних зон України були, є і будуть натуральні смуги, а у майбутньому особливу увагу необхідно звернути на пізнання лісопольової зони – основи розвитку економіки України.

Ключові слова: Україна, природна смуга, природна зона, співвідношення, чинники, районування, раціональне використання.

Денисик Г.И. Современные природные зоны Украины. Рассмотрена проблема выделения современных природных зон в Украине, проанализированы понятия «естественная полоса» и «антропогенная зона», факторы их формирования; установлено, что в процессе формирования антропогенных зон, кроме натуральных факторов – тектогенного климатогенного и биогенного, существенное значение имеет и антропогенный фактор. Показано, что в Украине естественные полосы постепенно перестроены в антропогенные зоны – относительно крупные региональные структуры, где преобладает один, редко – два, характерных для этой зоны, антропогенные классы ландшафтов. В пределах Украины выделено три антропогенных зоны – лесопасовищная, лесопольовая и полевая, схематично показаны возможные соотношения между естественными полосами и антропогенными зонами, охарактеризованы три их варианта. Указано, что природной основой формирования современных антропогенных зон Украины были, есть и будут естественные полосы, а в будущем особое внимание необходимо обратить на познание лесопольовой зоны – основы экономики Украины.

Ключевые слова: Украина, естественная полоса, природная зона, соотношение, факторы, районирование, рациональное использование.

Denisik G.I. Modern natural areas of Ukraine. The problem isolation modern natural areas in Ukraine, analyzed the concept of "natural strip" and "anthropogenic zone" and the factors of their formation; found that in the process of anthropogenic areas except natural factors – tectonic origin, climatic origin and biogenic, is essential and anthropogenic factors. It is shown that in Ukraine natural strip gradually rebuilt in anthropogenic areas – relatively large regional structures, where the predominant one, rarely – two characteristic of this zone anthropogenic landscapes classes. Within Ukraine there are three areas of anthropogenic – forest grazing, forest wild field and schematically shows the possible correlation between natural and man-bands zones described three variants. Indicated that the natural basis for the formation of modern anthropogenic zones of Ukraine were, are and will strip the natural and in the future, special attention should be paid to areas forest wild knowledge – the basis of economic development of Ukraine.

Keywords: Ukraine, natural stripe, natural area, ratio, factors zoning and rational use.

Наявність проблеми. Упродовж XX і початку XXI ст. складено близько десятка схем районування, переважно натуральної, природи України. Основні регіональні структури цих схем – природні зони. Однак, параметри жодної з них не відповідають сучасним реаліям. Майже 2000 років тому давньогрецький географ Страбон рекомендував при поділі території розчленовувати її за натуральними «суглобами» (рубежами). Лише тоді «можна отримати відповідні

форми і реальні межі, що їй потрібно географу» [цит. за 4]. Такої можливості у географів ХХ і початку ХХІ ст. уже не було. Зокрема межі регіональних структур (зон), на сучасних схемах районування природи України, доводилося проводити не за натуральними, а за докорінно зміненими ландшафтними комплексами. Відповідно, межі сучасних природних зон України не відповідають натуральним «суглобам», а тому не є істинними. Мабуть, кожному етапу розвитку географії та суспільства має відповідати своя схема районування наявної на відповідний час природи (натуральної, натурально-антропогенної й антропогенної) тієї чи іншої держави. Розглянемо це детальніше на прикладі природних зон України.

Аналіз попередніх досліджень. Проблема районування природи України, зокрема й виокремлення у її межах природних зон, хвилює вчених географів з кінця ХІХ ст. Ця проблема розглянута у численних публікаціях [1, 2, 3, 4, 6, 7], а тому не потребує тут детального аналізу. Зазначимо лише, що найбільш детально районування України розглянуто у колективних монографіях «Фізико-географічне районування Української РСР» [7] та «Природа Української РСР. Ландшафти і фізико-географічне районування» [6], а також підручнику «Фізична географія України» [3]. У цих публікаціях хоча й зроблена спроба обґрунтувати сучасні регіональні структури у межах України, зокрема й природні зони (межі, конфігурацію, поділ на підзони, стан ландшафту), однак, недостатнє врахування результатів процесу антропогенізації природи України упродовж тисячоріч, не даю можливості показати реальний стан цих регіональних структур.

Мета дослідження – розглянути поняття «природна смуга» і «природна зона», показати можливі співвідношення між ними та обґрунтувати схему сучасних природних зон України.

Результати дослідження. Більше 40 тис. років природа України зазнає активного і різнобічного впливу господарської діяльності людей, характер і глибина якої визначається не лише строком впливу, але й часом заселення, подальшим ходом розвитку історичного процесу, специфікою ландшафтів, що мають різну здатність до антропогенного навантаження. Результатом такого впливу є заміна натуральних ландшафтів антропогенними і формування на їх основі ще слабко досліджених антропогенних зон.

Натуральні смуги і антропогенні зони. Навіть у вузькоспеціалізованих географічних виданнях, присвячених фізико-географічному районуванню, термін «природна смуга» зустрічається поки що рідко. Значно частіше використовується термін «природна зона». Є випадки, коли ці терміни застосовують як синоніми. Останнє пояснюється тим, що слово «зона» запозичене через французьку мову (фр. zone) з латинської і походить від грецького *zōnē* – «пояс», «смуга» [8]. У російській мові воно означає «пояс, полоса, пространство, характеризующееся каким-либо одним признаком» [9]. В.М. Пашенко пропонує заміняти слово «зона», як чужомовний термін, словом «смуга» [5]. Право на існування та використання мають обидва терміни. Різниця не в словах («зона – смуга» – слова синоніми), а в змісті тих понять, які їм відповідають. Настав час розрізняти поняття натуральна смуга і антропогенна зона. Смуга і зона утвори природні, різниця в генезі.

Під натуральною смугою доцільно розуміти відносно велику ділянку поверхні Землі, де переважає який-небудь один, (рідше – два) характерні для цієї смуги натуральні типи ландшафту. У формуванні натуральної смуги беруть участь лише натуральні чинники – тектогенний, кліматогенний і біогенний. Натуральні смуги поступово переходять одна в другу, а тому їх межі нечіткі, розпливчаті (рис. 1). В антропогенному етапі розвитку ландшафтної сфери Землі

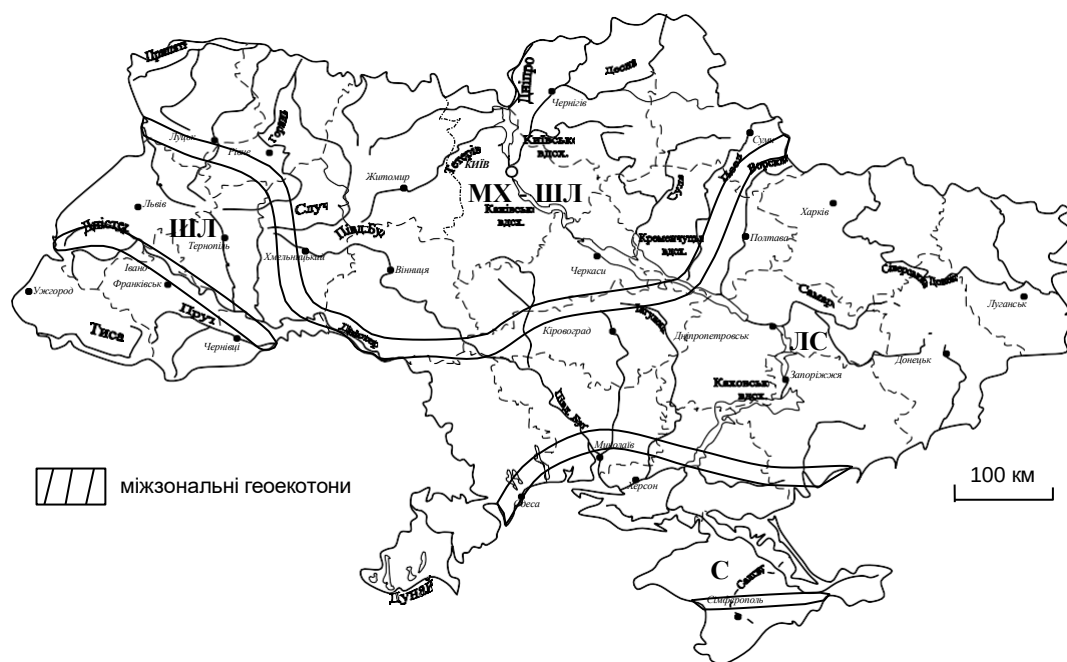

Рис. 1. Просторове розташування натуральних смуг у межах України (7-8 тис. років тому).

Смуги: МХ-ШЛ – мішаних хвойно-широколистих лісів; ШЛ – широколистих лісів; ЛС – лісо-степу; С – степу.

відновити межі натуральних смуг окремих регіонів можна лише умовно. В Україні, натуральні ландшафтні комплекси докорінно перебудовані або замінені антропогенними.

В процесі багатовікової діяльності людей натуральні смуги поступово переформовані в антропогенні зони – відносно великі ділянки поверхні Землі, де переважає один (рідко – два), характерні для цієї зони антропогенні класи ландшафту (рис. 2, 3).

Крім натуральних, у формуванні антропогенної зони бере участь і антропогенний чинник. У багатьох випадках його вплив є вирішальним. Внутрішня структура антропогенних зон значно складніша – це поєднання натуральних, натурально-антропогенних і антропогенних ландшафтних комплексів (табл. 1). Їх межі більш чіткі, інколи лінійні (зона), проте з межами натуральних смуг здебільшого не співпадають (рис. 4).

Разом з тим, вивчення натуральних смуг не втрачає свого значення і зараз. Вони були, є і будуть натуральною основою сучасних антропогенних зон, реальне пізнання яких починається саме з них.

Висновок. Необхідно чітко розрізняти поняття натуральна смуга і антропогенна зона. Тривала антропогенізація природи України призвела до формування нових антропогенних зон, межі, конфігурація і структура ландшафтів яких не співпадають з натуральними смугами. Це необхідно враховувати як у повсякденній господарській діяльності, так і у подальших географічних і ландшафтознавчих дослідженнях, а також у навчальному процесі середніх і вищих навчальних закладів. У майбутньому особливу увагу необхідно звернути на лісопольову зону, як основу розвитку економіки України.

Рис. 2. Сучасні антропогенні зони України.

Зони: ЛПас – лісопасовищна; ЛПол – лісопольова; Пол – польова.

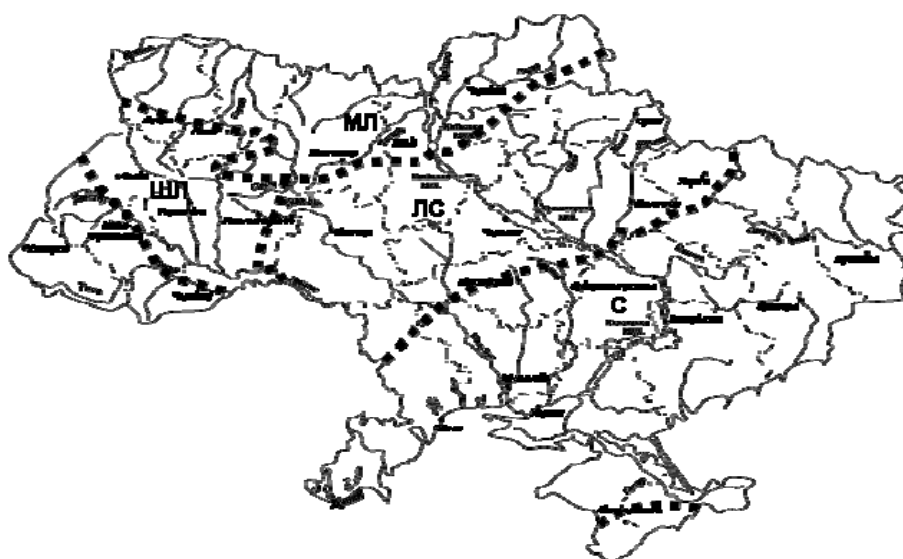

Рис. 3. Природні зони України. За [3].

Зони: МЛ – мішаних лісів; ШЛ – широколистяних лісів; ЛС – лісостепова; С – степова.

Таблиця 1

Головні відміни між натуральною смугою і антропогенною зоною

№ п/п	Ознаки	Чинники формування	Ландшафтні комплекси
	Структура за походженням		
I	Натуральна смуга	1) тектогенний; 2) кліматогенний; 3) біогенний	1) натуральні; 2) натурально-антропогенні (частково)
II	Антропогенна зона	ті ж (1, 2, 3) 4) антропогенний	1) натуральні (частково); 2) натурально-антропогенні; 3) антропогенні (домінують) а) власне антропогені; б) ландшафтно-інженерні; в) ландшафтно-техногенні

Рис. 4. Можливі співвідношення між натуральними смугами (НС) і антропогенними зонами (АЗ)

- Денисюк Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України: монографія / Г.І. Денисюк. – Вінниця: Арбат, 1998. – 292 с.
- Денисюк Г.І. Лісополе України: монографія / Г.І. Денисюк. – Вінниця: Тезис, 2001. – 284 с.
- Маринич О.М. Фізична географія України: Підручник / О.М. Маринич, П.Г. Шищенко. – К.: Знання, 2005. – 511 с.
- Мильков Ф.Н. Физическая география: учение о ландшафте и географическая зональность / Ф.Н. Мильков. – Воронеж: ВГУ, 1986. – 328 с.
- Пашченко В.М. «Географія рідного краю»: витоки громадянства і науковості / В.М. Пашченко // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 1997. – № 39. – С. 2.
- Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико-географическое районирование / А.М. Маринич, В.М. Пашченко, П.Г. Шищенко. – К.: Наукова думка, 1985. – 224 с.
- Физико-географическое районирование Украинской ССР / Под ред. В.П. Попова, А.М. Маринича, А.И. Ланько. – Киев: КГУ, 1968. – 683 с.
- Етимологічний словник української мови. У 7 т. – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 2. – С. 276-277.
- Энциклопедический словарь географических терминов / Ред. С.В. Калесник. – М.: Советская энциклопедия, 1968. – 435 с.
- Denysyk G.I. Antropogeni landshafty Pravoberezhnoi Ukrainy: monografia / G.I. Denysyk. – Vinnitsia: Arbat, 1998. – 291 s.
- Denysyk G.I. Lisopole Ukrainy: monografia / G.I. Denysyk. – Vinnitsia: Tezys, 2001. – 511 s.
- Marynych O. M. Fizychna geografia Ukrainy / O.M. Marynych, P.G. Shyshchenko. – K.: Znannya, 2005. – 511 s.
- Milkov F.N. Fizicheskaia geografia: uchenie o landchafte I geograficheskoy zonalnoste / F.N. Milkov. – Voronezh: VGU, 1986. – 328 s.
- Pashchenko V.M. Geografia ridnogo kraiu: vytoky gromadianstva I naukivosti / V.M. Pashchenko // Kraeznavstvo. Geografia. Turizm. – 1997. – S. 2.
- Pryroda ukrainiskoi SSR. Landshafty I fiziko-geografichne raionirovanie / A. Marinich, V. Pashchenko, P. Shyshchenko. – K.: Naukova dumka, 1985. – 224 s.
- Fiziko-geografichne raionirovanie Ukrainiskoi SSR / pod red. V. Popova, A. Marinicha. – Kyiv: KGU, 1968. – 683 s.
- Etymologichnyi slovnyk ukrainiskoi movy. U 7 t. – Kyiv: Naukova dumka, 1985. – T. 2. – S. 276 – 277.
- Encyklopedycheskii slovar geograficheskikh terminov / red. S.V. Kalesnik. – M.: Sovetskaya entsiklopediya, 1968. – 435 s.

Подано до редакції 03.02.2016

Рецензент – доктор географічних наук А.В. Гудзевич

